

Блінов О. А. Вплив страху на психологічний ресурс особистості військовослужбовця / Матеріали Третьої міжнародної науково-практичної конференції «Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві». Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Інститут економіки, математики і механіки. 16–17 вересня 2011 року. – С. 329–336.

УДК 159.942.5:057.36(045)

Блінов Олег Анатолійович
кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціології та
соціальних технологій
Національного авіаційного університету

ВПЛИВ СТРАХУ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Анотація.

У статті розглядаються уявлення про психологічний ресурс особистості, його складові. Аналізуються зміни, які відбуваються з складовими психологічного ресурсу особистості при впливі на нього страху. Показані негативні наслідки впливу страху на людину.

Ключові слова.

Психологічний ресурс особистості; елементи психологічного ресурсу воїна: персональний, міжперсональний, надперсональний, психоергономічний; страх людини.

Військова діяльність складна і специфічна. Складність обумовлюється великою кількістю факторів, які впливають на людину і перешкоджають досягнення її успіху. Її специфічність визначається бойовою практикою, яка

проходить у небезпечних для життя воїна умовах.

Досягнення успіху в бою вимагає пошуку причин всіх психологічних проявів воїна в бойовій обстановці, і не лише в його особистій підготовленості, мобілізованості й активності, але й у тих психологічних процесах і явищах, що виникають на межі взаємодії із соціальним середовищем і ергономічними умовами діяльності.

Одним з провідних факторів, якій заважає людині успішно виконувати свої обов'язки і значно погіршує її фізичне і психічне здоров'я є страх. Страх належить до найпотужніших захисних і спонукальних емоцій людини. Ми розглядаємо страх, як емоцію, яка чинить негативний вплив на воїна.

Мета роботи полягає в тому, щоб здійснити науково–психологічний аналіз взаємозв'язку страху військовослужбовця та його психологічного ресурсу, розкрити особливості цієї взаємодії.

Під психологічним ресурсом військовослужбовця ми розуміємо спроможність його складових максимально сприяти успішному виконанню воїном бойових (навчально–бойових завдань).

До складу психологічного ресурсу воїна входять наступні елементи, а саме: *персональний, міжперсональний, надперсональний, психоергономічний* [7].

Персональний ресурс. Стрижень психологічного ресурсу складає така психологічна якість особистості військовослужбовця, як психологічна готовність до бою, що відображає сформованість необхідних для ефективних бойових дій воїна індивідуальних психологічних якостей і станів. *Її структура складається з когнітивного, емоційно-мотиваційного, операційного компонентів і психічного здоров'я.*

Основу когнітивного компонента складає сформований у свідомості військовослужбовця динамічний образ майбутнього бою, який, у свою чергу, складається з таких образів:

- *сенсорного* (зорова, звукова, нюхова, дотикальна картина бойових дій, образи противника, цілей, позицій, укриттів);
- *моторного* (схеми своїх дій у відповідь на ті чи інші стимули бойової

обстановки, просторово-часові характеристики дій, реакції на команди керівництва і взаємодії, відчуття зброї, техніки тощо);

- *взаємодії з товаришами по службі* (коли, де, з ким, в якій послідовності і що необхідно робити);

- *мотиваційно-сислового* (значення бою в системі боїв, особистісний зміст бойових дій, особисті цілі, мотиви, завдання).

Наявність такого образу стабілізує всю діяльність воїна. Дана обставина пояснюється біологічною теорією емоцій П.К. Анохіна. Відповідно до неї в тому випадку, коли зворотна інформація про результат зробленої дії цілком збігається із заздалегідь змодельованими параметрами акцептора результату дії, у людини виникає позитивний емоційний стан.

На важливість формування подібного образу в льотчиків вказує П.А. Корчемний (1986). Несформованість образу бою у воїнів веде до того, що багато бойових подій, природних для бою явищ і процесів будуть сприйматися ними як раптовий, незнайомий, загрозливий. А бойовий досвід свідчить про те, що в 44% випадків у військах, проти яких велися раптові бойові дії, воїни були приголомшені, деморалізовані і не змогли створити опору противнику [9].

Страх заважає отримання людиною позитивного емоційного стану. Образи ворога перебільшуються, моторний компонент заторможується, взаємодія з товаришами по службі та командирами деформується (щось нагадує гру «зіпсований телефон»), особистісний зміст бойових дій, мотиви змінюються і набувають біологічного значення, тобто замість намагання як краще виконати бойове завдання воїн починає думати про збереження власного життя. Страх за своє життя перебільшує всі решта мотиви продовження участі у бойових діях.

Емоційно-мотиваційний компонент відображається, насамперед, у психологічному налаштуванні, що являє єдність спонування (мотивів, установок), стеничного емоційного забарвлення як джерела психічної енергії і зосередженості свідомості військовослужбовця на меті бойових дій.

Страх блокує стеничне емоційне забарвлення як джерело психічної енергії і

таким чином не дає можливості зосередитися свідомості військовослужбовця на меті бойових дій.

Операційний компонент включає навички й уміння спостерігати, виявляти, інтерпретувати важливі елементи бойової обстановки, ефективні моделі дій у конкретних бойових ситуаціях, уміння регулювати власну психічну діяльність і надавати психологічну підтримку товаришам по службі.

Страх заважає високому рівню спостережливості, не дає можливості створювати нестандартні рішення оперативної обстановки, блокує процеси психічної саморегуляції людини, такому воїну самому потрібна психологічна підтримка і допомога від товаришів.

Психічне здоров'я відображає поточний стан психологічних можливостей воїнів, узятих у порівнянні з існуючими для бойових умов нормами [1].

Страх обмежує бойові можливості використання воїнів і потребує негайної його корекції досвідченими товаришами, втручанням командирів і відповідних фахівців.

Міжперсональний потенціал учасника бойових дій складають ті його психологічні зв'язки з товаришами по службі, що позитивно впливають на компоненти індивідуальної психологічної готовності, стимулюючи їхню активізацію, доповнюючи і тимчасово компенсуючи їх.

На сьогодні в соціальній психології є досить стійким той факт, що проста присутність іншої людини впливає на поведінку індивіда. Відомо також, що залежно від сформованих між людьми відносин присутність однієї людини впливає на ефективність діяльності позитивно, а присутність іншої – негативно.

Досвід участі американських, англійських, ізраїльських, французьких, українських і російських військовослужбовців у бойових діях у локальних воєнних конфліктах свідчить про те, що певна перестановка військовослужбовців для вирішення бойових завдань нерідко суттєво впливає на бойову ефективність воєнних підрозділів. Це пов'язано з тим, що в процесі спільної бойової діяльності воїнів відбувається взаємовплив, виявляються взаємна вимогливість, наслідування, прикладу, обмін досвідом, змагання, настрої підйому чи

пригніченості, почуття впевненості в перемозі і ненависті до ворога передаються від одного воїна до іншого (можуть поєднуватися, підсилюватися тощо) [6]. Не секрет, що вся система роботи з бойовим активом у Радянській Армії була орієнтована на те, щоб використовувати цю закономірність.

Як доводить бойова практика багатьох армій світу, товариші по службі нерідко виступають один для одного не лише "мотиваторами", але і своєрідними психотерапевтами в складних ситуаціях бойової обстановки. Досвід Другої світової війни свідчить про те, що основною умовою запобігання бойового шоку серед особового складу були взаємна довіра і прихильність військовослужбовців один до одного. Це почуття забезпечувало необхідну психологічну підтримку для психічно нормальних людей і допомагало їм разом триматися зі своїми товаришами в критичні, найбільш напружені, з психологічної точки зору, періоди бою [5]. Не випадково в армії США в останні роки активно формуються відносини "товариської підтримки", сутність яких полягає в тому, що військовослужбовці навчаються навичкам виявляти психологічні проблеми один в одного і надавати невідкладну психологічну підтримку [2].

Як своєрідний потенціал військовослужбовця виступають емоційний настрій товаришів по службі, доступні для наслідування раціональні моделі їх поведінки в критичних ситуаціях, прямі спонукання з їх боку, надана ними інформація, санкції за пасивність, перебування поруч у небезпечній ситуації, необхідність піклуватися про товаришів і ін.

Доведено, що великою "психологічною" силою (здатність спонукати і компенсувати відсутню психологічну готовність військовослужбовців) у бойовій обстановці є командири підрозділів. Довіра підлеглих до командира є першою умовою високого морального духу військ [3; 4]. Ізраїльські фахівці установили такий факт, що навіть тоді, коли віра в справедливість війни падає, рівень морально-психологічного стану військовослужбовців може залишатися високим, якщо солдати зберігають віру у свого командира. Про це свідчать результати бесід з ветеранами бойових дій радянських військ у війні 1941–1945 рр., учасниками локальних війн і конфліктів кінця XX – початку XXI століття.

Страх блокує психологічну готовність людини до виконання поставлених завдань. Порушуються психологічні зв'язки з товаришами по службі, здійснюється негативний вплив на оточуючих товаришів, спонукається негативне наслідування, стан пригніченості, почуття невпевненості в перемозі над ворогом, все це за ланцюгом зараження може передаватися від одного воїна до іншого (можуть поєднуватися, підсилюватися тощо).

Надперсональний потенціал учасника бойових дій складають ті явища психології військового колективу, що виступають факторами додаткової мотивації активності воїнів, сприяють осмисленню того, що відбувається, чітко визначають норми і правила поведінки в бойовій обстановці, знімають надмірну бойову напругу.

Дослідниками доведено, що стійкість бійця до несприятливих впливів бойової обстановки підвищується в згуртованому, спрямованому до перемоги військовому колективі, який підтримує і схвалює прояви мужності, сміливості і засуджує боягузтво, недисциплінованість, тим самим постійно мобілізує воїнів у бойовій обстановці.

У літературі показано, що в підрозділах на певному рівні їх розвитку складається механізм колективно-групової саморегуляції групової поведінки [10]. Її специфіка полягає в тому, що значна його частина інтеріоризується військовослужбовцями (переводиться у внутрішній план) і сприймається як власна система саморегуляції. У тому випадку, коли в суспільній думці військового колективу їх підрозділ стає бойовим, згуртованим, активним, дисциплінованим, коли в ньому діють традиції взаємодопомоги, коли страх втратити повагу товаришів є найсильнішим почуттям, колектив виступає для своїх членів джерелом додаткових психологічних можливостей. У результаті два військовослужбовці, що відрізняються низькою психологічною готовністю до активних бойових дій, у різних воєнних колективах будуть володіти різним психологічним потенціалом і, отже, будуть діяти по-різному. З цього факту можна зробити висновок про те, що для психологічно нестійких військовослужбовців і для осіб, що тимчасово перебувають у стані психологічної

неготовності до активних бойових дій, їхні товариші по службі виступають джерелом компенсації відсутніх елементів психологічної готовності.

Раніше вказували на той факт, що на мотивацію активних бойових дій воїнів впливають уявлення нагальних національних інтересів в офіційно сформульованих цілях локального воєнного конфлікту, позитивна оцінка суспільної думки бойового використання військ, увага суспільства до потреб воюючої армії, високий соціальний статус учасників бойових подій тощо.

Цілком конкретні зв'язки є і між психологічними можливостями особового складу протиборчих сторін. Чим нижче психологічні можливості противника і його здатність психологічного впливу на наших військовослужбовців, тим простіші вимоги висуваються до індивідуально-особистісного, міжперсонального і над персонального потенціалів, що складають психологічний ресурс.

Страх максимально сприяє здійсненню негативних дій людиною, порушує адекватне сприйняття людиною реальності. Це може привести до втрати поваги товаришів, він може виступати найсильнішою емоцією ніж почуття колективізму та єдності, він блокує джерело додаткових психологічних можливостей від колективу підрозділу.

Психоергономічний потенціал є сукупність природно-географічних, погодно-кліматичних, техніко-технологічних і організаційних характеристик бойової діяльності військ, що сприяють підвищенню, збереженню і швидкому відновленню психологічної готовності і психічного здоров'я військовослужбовців. «Ресурсними» для військовослужбовців є: звичні природно-географічні і погодно-кліматичні умови; засвоєні організмом режими чергування інтенсивної діяльності, відпочинку, сну, харчування; такі терміни перебування в бойовій обстановці, що дозволяють цілком компенсувати бойову утому за рахунок внутрішніх можливостей організму і нервової системи; бойові властивості техніки і зброї, що відповідають характеру бойових завдань, що розв'язуються й оптимізують природні людські можливості в конкретних умовах; адекватні до бойової обстановки і психологічних можливостей людей тактичні способи ведення бойових дій.

В історії військового мистецтва добре відомий такий приклад, що на визначальному етапі свого розвитку наша тактика розглядала систему оборони як сукупність поодиноких окопів для стрільців. Щодо цього приводилися відповідні тактичні розрахунки й обґрунтування. Однак, як виявилось, людська психіка висуває свої вимоги до тактики оборони. Чимало відомих збудників бойової активності (колективна думка, настрій, оцінка, санкції, психічне зараження, наслідування, міжособистісний вплив і ін.) при "окопній" обороні не спрацьовували. Проте, на думку К.К. Рокосовського, підсилювалися занепокоєння, прагнення воїнів вибігти і заглянути, чи сидять його товариші у своїх гніздах чи уже залишили їх, а він залишився один. У результаті розуміння цього факту військові керівники відмовилися від такої системи оборони і знову перейшли до траншейної системи.

Елементи психологічного ресурсу знаходяться у відносинах взаємного доповнення і часткової компенсації. Так, недолік індивідуальної психологічної готовності може бути певною мірою компенсований за рахунок правильного розміщення людей, створення ефекту "психологічного зараження" груповим настроєм та ін.

Якщо воїн не спроможний подолати свій власний страх, який сформувався заздалегідь перед противником, або після конкретного бойового завдання, це є підґрунтям для сприймання у негативному світі і природно-географічних і погодно-кліматичних умов діяльності; зважання засвоєння організмом режимів чергування інтенсивної діяльності, відпочинку, сну, харчування; термінів перебування в бойовій обстановці. Це не дозволяє цілком компенсувати бойову утому за рахунок внутрішніх можливостей організму і нервової системи.

Отже, на основі матеріалу, що викладений вище, можна зробити висновок про те, що страх негативно впливає на психологічний ресурс воїна.

1. Страх заважає отримання людиною позитивного емоційного стану. Образи ворога перебільшуються, моторний компонент заторможується, взаємодія з товаришами по службі та командирами деформується (щось нагадує гру «зіпсований телефон»), особистісний зміст бойових дій, мотиви

змінюються і набувають біологічного значення, тобто замість намагання як краще виконати бойове завдання воїн починає думати про збереження власного життя. Страх за своє життя перебільшує всі решта мотиви продовження участі у бойових діях.

2. Страх блокує стеничне емоційне забарвлення як джерело психічної енергії і таким чином не дає можливості зосередитися свідомості військовослужбовця на меті бойових дій.

3. Страх заважає високому рівню спостережливості, не дає можливості створювати нестандартні рішення оперативної обстановки, блокує процеси психічної саморегуляції людини, такому воїну самому потрібна психологічна підтримка і допомога від товаришів.

4. Страх обмежує бойові можливості використання воїнів і потребує негайної його корекції досвідченими товаришами, втручанням командирів і відповідних фахівців.

5. Страх блокує психологічну готовність людини до виконання поставлених завдань. Порушуються психологічні зв'язки з товаришами по службі, здійснюється негативний вплив на оточуючих воїнів, спонукається негативне наслідування, стан пригніченості, почуття невпевненості в перемозі над ворогом, все це за ланцюгом зараження може передаватися від одного воїна до іншого (можуть поєднуватися, підсилюватися тощо).

6. Страх максимально сприяє здійсненню негативних дій людиною, порушує адекватне сприйняття людиною реальності. Це може привести до втрати поваги товаришів, він може виступати найсильнішою емоцією ніж почуття колективізму та єдності, він блокує джерело додаткових психологічних можливостей від колективу підрозділу.

7. Якщо воїн не спроможний подолати свій власний страх, який сформувався заздалегідь перед противником, або після конкретного бойового завдання, це є підґрунтям для сприймання у негативному світі і природно-географічних і погодно-кліматичних умов діяльності; зважання засвоєння організмом режимів чергування інтенсивної діяльності, відпочинку, сну,

харчування; термінів перебування в бойовій обстановці. Це не дозволяє цілком компенсувати бойову утому за рахунок внутрішніх можливостей організму і нервової системи.

Процес вивчення психологічного ресурсу воїна, його складових та змін його характеристик у зв'язку з впливом внутрішніх і зовнішніх факторів потребує подальшого вивчення як у теоретичному так і в практичному напрямках. Перспективою подальших досліджень може вважатися напрям вивчення позитивного впливу страху на особистість воїна та результати його діяльності.

Список літератури

1. Блінов О.А. Методика прогнозування психогенних втрат. Методичний посібник. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 36 с.
2. Блінов О.А. Організація надання психологічної допомоги військовослужбовцям у воєнний час. Навчально-методичний посібник. – К.: НАОУ, 2006. – 80 с.
3. Блінов О.А. Групи бойових психічних травм у військовослужбовців. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Сучасні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки у вищих навчальних закладах України» (12 травня 2006 року). – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького, 2006. – С. 173.
4. Варій М.Й. Основи соціальної психології військового колективу / Наукова монографія. – Л.: В-во «Сполом», 2000. – 250 с.
5. Габриель Р.А. Героїв більше нет. Умственные расстройства и проблемы военной психиатрии в условиях войны. Нью-Йорк: Хилл и Вонг, Пер с англ. 1986.
6. Дьяченко М.И. Психологический анализ боевой деятельности советских воинов. – М., ВПА, 1974. – С. 45–46.
7. Караяни А.Г. Психологическое обеспечение боевых действий личного состава частей сухопутных войск в локальных военных конфликтах :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.14. – М., 1998. – 47 с.
8. Корчемный П.А. Психология летного обучения. – М.: Воениздат, 1986.
  9. Омелькин А.И. Психологические условия достижения и предупреждения внезапности в войнах и военных конфликтах: Дис. ... канд. психол наук. – М., 1997.
  10. Утлик Э.П. Основы психологической теории дисциплинарных систем: Дис. ... д-ра психол. наук. – М., 1996.

Аннотация.

В статье рассматриваются представления о психологическом ресурсе личности, его составляющих элементах. Анализируются изменения, которые происходят с элементами психологического ресурса личности при воздействии на него страха. Показаны негативные последствия воздействия страха на человека.

Ключевые слова.

Психологический ресурс личности; элементы психологического ресурса воина: персональный, межперсональный, надперсональный, психоэргономический; страх человека.

Annotation.

The article examines the idea of psychological life personality, his constituents. Analyzes the changes that occur with components of psychological resource person when exposed to fear him. Showing the negative effects of fear on people.

Keywords.

Psychological Resource personality elements of psychological resource soldier: personal, interpersonal, nadpersonalnyy, psyhoerhonomichnyy; fear of man.